دانشگاه هنر اسلامی تبریز
۱۳۷۸
دانشکده معماری و شهرسازی

۳

فیروزه اسلام
پژوهه معماری و شهرسازی اسلامی

دو فصلنامه علمی تخصصی ISSN: 2383-0247 سال دوم، پاییز و زمستان ۹۵

مقایسه تطبیقی دو نمونه دیدگاه کل‌نگر، پیش و پس از دورهٔ مدرن در معماری: نگاه طبایعی(بر مبنای طبیعیات) و نظریه سالینگروس(بر مبنای فیزیک نوین و ریاضی)
مجید حیدری دلگرم، محمدرضا بمانیان، مجتبی انصاری ۱

تغییر ادراک معنا از حرم امام رضا(ع) در نسبت با زمان
قاسم مطلبی، امین مهدوی، فرشته اسلامی، ثریا طاهری، سمیه گردی تختی ۱۵

معماری در نقاشی مکتب هرات
مهدی محمدزاده و مریم مسینه اصل ۲۷

مبانی شکل گیری مکان تعاملات اجتماعی از منظر اندیشه اسلامی
احد نژاد ابراهیمی، مینو قره بگلو، امیرحسین فرشچیان.....۴۷

مقایسه گره های سنتی و الگوهای معاصر اسلامی با تمرکز بر کاربرد در معماری اسلامی
یحیی نوریان و محمدحسین کسرائی.....۶۳

بازشناسی تأثیر شغل و سطح اجتماعی مالکان مسلمان خانه‌های قجری بوشهر در شکل‌گیری سلسله‌مراتب محرمیت فضای ورودی
ندا ناصری، کورش مومنی، محمدامیر کاکی زاده، بهزاد وثیق.....۷۷

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

فیروزه اسلام
پژوهه معماری و شهرسازی اسلامی

دوفصلنامه علمی– تخصصی

سال دوم

شماره ۳

پاییز و زمستان ۹۵

ISSN: 2383-0247

صاحب امتیاز :	دانشگاه هنر اسلامی تبریز
مدیر مسئول :	دکتر محمد علی کی‌نژاد
سردبیر :	دکتر محمدتقی پیربابائی
جانشین سردبیر :	دکتر احد نژاد ابراهیمی
اعضای هیات تحریریه : (به ترتیب حروف الفبا)	دکتر محمدرضا بمانیان (استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه تربیت مدرس) دکتر محمدتقی پیربابائی (دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز) دکتر محمدرضا چناقلو (استاد دانشگاه صنعتی سهند) دکتر عیسی حجت (استاد دانشکده معماری پردیس هنرهای زیبا دانشگاه تهران) دکتر محمدعلی کی‌نژاد (استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز) دکتر اصغر محمدمرادی (استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران) دکتر مرتضی میرغلامی (استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز) دکتر حمید ندیمی (استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی) دکتر احد نژادابراهیمی (استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز)
مدیر داخلی :	دکتر مینو قره‌بگلو (استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز)
مسئولان امور اجرایی : (به ترتیب حروف الفبا)	مهندس حمزه پیربابایی، مهندس زهرا علی‌نام
اعضای مشاوران علمی : (به ترتیب حروف الفبا)	دکتر بهرام آجرلو، دکتر مازیار آصفی، دکتر آزیتا بلالی اسکویی، دکتر مرتضی پورمحمدی، دکتر حسن سجادزاده، دکتر فرزین حق‌پرست، دکتر یاسر شهبازی، دکتر عباس غفاری، دکتر اسلام کرمی، دکتر مهدی محمدزاده، دکتر لیلا مدقالچی، دکتر آیدا ملکی، مهندس مهدی نارنگی، دکتر مسعود ناری قمی، دکتر مسعود وحدت‌طلب، دکتر علی وندشعاری، دکتر پریسا هاشم‌پور
ویراستار ادبی :	حمیده حرمتی (استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز)
ویراستار لاتین :	کاظم پورالوار (مربی دانشگاه هنر اسلامی تبریز)
آدرس پستی :	تبریز، میدان ساعت، کوچه مقصودیه، خیابان مصلی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز
تلفن :	۰۴۱-۳۵۵۴۱۸۱۳
سایت اختصاصی :	Firooze-islam.ir
نشانی الکترونیک :	firooze.islam@tabriziau.ac.ir

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

مبانی فکری شکل‌گیری مکان تعاملات اجتماعی از منظر اندیشه اسلامی

احد نژاد ابراهیمی[1*]، مینوقره‌بگلو[2]، امیرحسین فرشچیان[3]

۱. استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

۲. استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

۳. دانشجوی دکتری دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/٤/۲٦، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۵/۱۰/٤)

چکیده

مسئله تعامل اجتماعی در اندیشه غربی، به مکان‌های جمعی در جامعه وابسته است و دلیل توجه به مکان‌های شهری- جمعی از جمله خیابان‌ها، مراکز عمومی، میدان‌ها و دیگر موارد شهری- معماری، نشأت‌یافته از این مبانی است. تعریف تعامل اجتماعی در معماری غربی همگام با مکان جمعی شهری بوده و موجب شکل‌گیری نگرش‌های متفاوت در ایجاد این مکان‌ها و معماری آنها در مطالعه تطبیقی با اندیشه اسلامی شده است. یافتن مبانی فکری مفهوم تعامل اجتماعی در اندیشه اسلامی و نوع ویژگی‌های این مکانِ معماری، هدف اصلی این پژوهش است. نوع نگرش در این بحث واکاوی اساسی بحث تعامل اجتماعی از منظر فلسفه اسلامی و یافتن پاسخ این پرسش است که مبانی فکری محققان و اندیشمندان جامعه اسلامی در خصوص تعامل اجتماعی متأثر از چه چیزی بوده و در نهایت مبانی فکری شکل‌گیری مکان تعامل اجتماعی از منظر اسلام چیست. این تحقیق از نوع پژوهش‌های بنیادی- نظری است که به روش استنادی و استدلال منطقی پژوهش شده است. درک و تفهیم ارزش‌ها و مفاهیم برآمده از اندیشه اسلامی و رسیدن و استنباط اصولی که در نهایت عمل رفتاری را به همراه دارد، در خصوص مبانی نظری مکان تعامل اجتماعی از یافته‌های اساسی این تحقیق با توجه به اصول و نصایح موجود در منابع مطالعاتی اسلامی و اندیشه دانشمندان و محققان حوزه اندیشه اسلامی است. در ابتدا ارزش‌های معرفی و شناسایی‌شده توسط فرد و جامعه مقبول واقع گردیده و سپس از ناحیه نصایح و اصول دینی با توجه به نوع رایحه زندگی متّصل به مؤلفه‌های دینی در اجتماع، سنجیده و اصول‌یابی شده و سرانجام با توجه به مُحرز شدن این اصول به عنوان رفتاری عملی از جانب همان فرد و جامعه احراز می‌گردد. خانه و خانواده در مفهوم معماری اسلامی آغازگر تعامل اجتماعی است که در پرتو آن می‌توان به جامعه صالح که غایت آن مکان تعامل اجتماع است، رسید. این موضوعات در مکان معماری به واسطه فضاسازی‌های داخلی، مرکزیت قرار دادن فعالیت‌های خانواده در فضای اصلی و روابط و اختصاص دادن فضاهای گردشی- حرکتی با توجه به برخوردهای چهره به چهره قوی امکان‌پذیر می‌باشد که نمونه‌هایی از عمل به ویژگی‌های برآمده از اندیشه اسلامی در تعامل اجتماعی می‌باشند.

واژگان کلیدی

اندیشه اسلامی، تعامل اجتماعی، مکان.

* نویسنده مسئول مکاتبات: E-mail: ahadebrahimi@tabriziau.ac.ir

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

مقدمه

مفهوم تعامل اجتماعی[1] در حوزه اجتماع به صورت ناملموس و به‌گونه‌ای منسجم به عنوان ارتباط‌دهنده افراد اجتماع تعریف می‌شود. نقش مؤثر تعامل اجتماعی در ساختار روابط بین افراد اجتماع با توجه به طراحی مکان معماری امری اثبات شده است که کارکرد آن تسهیل دستیابی به نتایج سودمندی همچون همکاری در نیل به منفعت عمومی-کنشِ جمعی و نتایج آن گسترش مشارکت، اعتماد و انسجام در جامعه و افزایش روابط بین افراد و گروه‌ها است. رسیدن به تعریف مناسب از تعامل اجتماعی از منظر اندیشه اسلامی و تلفیق آن با دانش معماری در جهت یافتن این ویژگی‌ها، مناسب‌ترین راهکار در خصوص استفاده از این معقولات در رشد و توسعه اجتماع از منظر اندیشه اسلامی است.

متفکرین غربی تعاریف خود از تعامل اجتماعی را در گستره جامعه و سعی خود را بر حفظ جامعه و تشکل‌های وابسته به آن متمرکز نموده‌اند؛ در این میان نقش موضوعات هویتی، فرهنگی و مذهبی مؤثر هر منطقه در تعامل اجتماعی قابل تأمّل است که کمتر مورد توجه قرارگرفته است. در پژوهش حاضر مفهوم تعامل اجتماعی از منظر اندیشه اسلامی مورد تحلیل قرار گرفته است تا مشخص گردد مبانی فکری شکل‌گیری مکان تعامل اجتماعی از منظر اندیشه اسلامی چیست و ویژگی‌ها و مراتب آن چگونه در مکان‌ها به منصه‌ی ظهور می‌رسند.

۱- پیشینه تحقیق

علی‌رغم پژوهش‌های گسترده در زمینه‌ی مفهوم تعامل اجتماعی و بازخوردهای آن در معماری بر اساس مبانی فلسفه غرب و تا حدودی اندیشه اسلامی، تاکنون تحلیل جامعی به‌صورت بنیادین از منظر اندیشه اسلامی و تجلی مبانی فکری برآمده از آن در معماری این نوع مکان انجام نیافته است. بهزادفر (۱۳۹۲) در خصوص نوع روابط شهری و نحوه شکل‌گیری و تقویت آن، این موضوع را اثبات می‌نماید که ویژگی‌های فردی تأثیر مثبتی بر تعامل اجتماعی داشته و محیط فیزیکی به‌عنوان بستر شکل‌گیری روابط ساده و پیچیده اجتماعی، نقش بسیار فعالی در این موضوع ایفا می‌نماید. دانشگرمقدم (۱۳۹۰) شیوه زندگی و ارزش‌ها و هنجارهای جاری آن را بر کیفیت تعامل کاربران و محیط ساخته‌شده تأثیرگذار دانسته و یکی از مهمترین عوامل تقویت این موضوع را توجه به اصول ادراک طبیعت در فضای معماری می‌داند. محمد ارکون[2] (۱۳۸۸) در نوشتار خود تحت عنوان «اسلام، فرد و جامعه» با بررسی آیات قرآن و تاریخ معماری کشورهای اسلامی، اندیشه اسلامی را در خصوص جامعه و ارتباط افراد با آن بررسی نموده و این موضوع را ارائه می‌دهد که اندیشه‌های اسلامی ازجمله فرمان‌ها و نصایح قرآن حکیم، توجه خاص و دیدی جامع‌نگر به موضوع جامعه و حضور افراد در آن دارد.

جوادی آملی (۱۳۹۱) بر این مفهوم تأکید می‌ورزد که «مؤمنین با هم یک حقیقت را تشکیل می‌دهند» و راهکار این موضوع یعنی رسیدن به امّت واحده درگرو روابط اجتماعی حَسنه و اَصلح است. ایشان جامعه‌ی اسلامی را سرشار از روابط اجتماعی افراد با هم تعریف نموده و خلق خوش، امر به‌معروف، دلسوز مؤمنان بودن، ایمان و تقوی و همچنین ایجاد فضاهای باز و گشاده و نشاط‌آور برای مسلمانان جامعه را از جمله عوامل دخیل در این موضوع و مؤثر بر شخصیت مؤمنان دارای روابط اجتماعی معرفی نموده‌اند. بهزاد وثیق (۱۳۸۹) در تحقیق خود تلاش نموده است بخشی از مفاهیم مترتب بر موضوعیت مکان، چرایی و شاخصه‌های آن را بر اساس متون اسلامی و بالأخص قرآن کریم، بررسی و معیارهای اساسی در این خصوص را عنوان نماید. ایشان به‌واسطه بررسی مفهوم مکان و شاخصه‌هایی چون شخصیت، هویت و معنای مکانی و مقایسه آن با ساخته‌های معماری اسلامی، شاکله‌ای ذهنی از مکانِ منتج شده از اندیشه‌های اسلامی را ارائه می‌نماید. اساسی‌ترین یافته‌ها در این نگارش معیارهایی است که مکان را منتج شده از اندیشه‌های اسلام می‌دانند. این معیارها عبارت‌اند از: پرهیز از تکاثُر، قداست بخشی به مکان، بهره‌گیری از مفاهیمی چون عدالت و مساوات.

۲- سؤال و روش تحقیق

پس از طرح موضوع و روشن ساختن دیدگاه اندیشه اسلامی

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

در جامعه‌شناسی، اصول‌شناسی و ارتباط آنها با معماری، هدف ارائه چارچوب اصلی ویژگی‌های مکان تعامل اجتماعی بر اساس اندیشه اسلامی است که چگونگی تحقُّق تعامل اجتماعی و پایگاه‌های اصلی شکل‌گیری آن با توجه به مکان‌های معماری موجود، مورد پژوهش قرار می‌گیرد. با توجه به موضوعات مطرح‌شده، نویسندگان در پی پاسخگویی به این سؤالات هستند که: مبانی فکری اندیشه اسلامی در خصوص تعامل اجتماعی چگونه می‌تواند در مکان‌ها متبلور گردد و نیز شکل‌گیری مکان تعامل اجتماعی از منظر اندیشه اسلامی شامل چه اصول و معیارهایی می‌باشد. به نظر می‌رسد نوع نگاه اندیشه اسلامی به تعامل اجتماعی تنها محدود به جامعه به‌صورت کلی نبوده بلکه پایگاه‌ها و دیگر عرصه‌ها را نیز با توجه به کیفیت تعاملی آن در برمی‌گیرد.

۳- تعامل اجتماعی از منظر اندیشمندان اسلامی

رهیافت‌های اسلام در خصوص روابط حسنه مؤمنان با یکدیگر به سمت مفهومی سوق یافته که تأثیر این جهت‌گیری در ایجاد موضوعی تحت عنوان ایجاد روابط اجتماعی حسنه بین افراد مسلمان تفسیر می‌گردد. موضوعی که نیاز به توسعه واحدهای اجتماعی پایه دارد و تقویت بنیادهای اجتماعی از جزء به کل و از کل به جزء را خواهان است. «شما مسلمانان بسان بدن انسان می‌مانید، هنگامی‌که بخشی از آن رنج می‌برد، سایر نقاط در درد و رنج آن عضو سهیم‌اند»(البلخاری ۱۹۶۰، ۱۱٤). تأکیدات بسیاری از جانب قرآن حکیم در خصوص لازمه وجود امت واحده به میان آمده است که اتحاد برادران و خواهران دینی را لازمه آن می‌داند؛ ازجمله«ان هذه امتکم امۀ واحدۀ و انا ربکم فاعبدون: همانا این امّت، امّت واحده است»(سوره انبیاء، ۹۲). حضرت علی (ع) چهار اصل در رفتار فرد در تعامل با دیگران را مشخص می‌نمایند: تواضع و فروتنی با افراد جامعه[۳]، عفو و گذشت نسبت به برادران و خواهران دینی[٤]، راست‌گویی و پرهیز از دروغ در جامعه[۵]و اعتدال و میانه‌روی در اخلاق[٦] نسبت به مؤمنان[۷]. شهید مطهری (۱۳۷٤) شکل‌گیری اساسی روابط اجتماعی در بین افراد جامعه را در پناه دین بیان نموده و اصول کلی حاکم بر تقویت روابط اجتماعی از منظر اندیشه اسلامی را اصل عدالت، رأفت متقابل، احسان، تقدّم مصالح معنوی و سلسله مراتبی بودن حقوق و تکالیف معرفی می‌کند[۸] (جدول ۱). جوادی آملی (۱۳۹۱) معتقد است هیچ فرقه و ملّتی یافت نمی‌شود که پایدار مانده مگر با داشتن جامعه‌ای مستحکم[۹].

در اسلام تعامل اجتماعی دارای مقیاس‌های خاصِ تعریف‌شده‌ای است که شامل جامعه، محله، خانواده و فرد می‌باشد (مرتضی ۱۳۸۹)(نمودار ۱). اندیشه اسلامی شرط رسیدن به جامعه‌ای دارای روابط اجتماعی صالح میان مسلمانان را در گرو توجه به این چهار مقیاس با هم می‌داند.

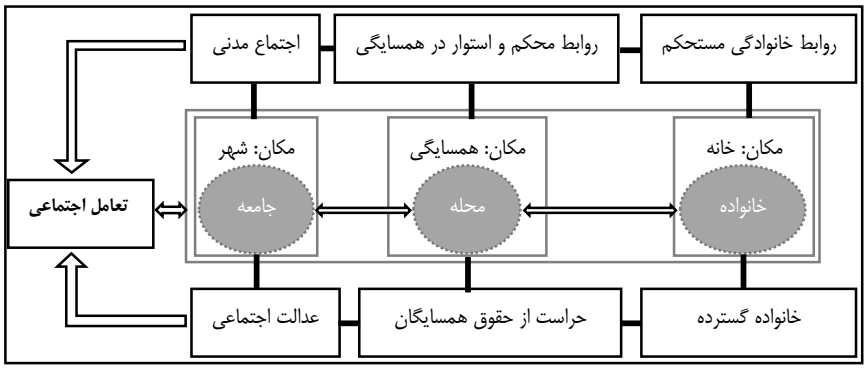
خانواده در اسلام نخستین کانون رشد و آرامش بشر است[۱۰]و مراقبت از آن مسئولیتی سنگین که موجب نجات از رنج و عذاب دنیوی و اُخروی خواهد بود، معرفی گردیده است[۱۱]. در قرآن حکیم احکام و آداب فراوانی در خصوص خانواده و حفظ و اهمیت ویژه آن وجود دارد. اسلام خانواده و به‌ویژه نوع گسترده آن را اولین بنیان اجتماعی معرفی نموده که افراد باید آموزه‌های اسلام و نحوه زندگی صحیح را در آن بیاموزند (محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی ۱۳۷٦). نوع بافت شهرسازی در کشورهای اسلامی در خصوص مناطق مسکونی اهمیت فراوانی به کاربری خانه و زندگی اجتماعی خانوادگی را نمایش می‌دهد که منازل را با معماری خاص خود به‌عنوان هسته‌هایی تأثیرگذارنده خاص بر معماری

جدول۱: تعریف مفهوم تعامل اجتماعی و بازخورد آن با توجه به آراء اندیشمندان اسلامی

نظریه‌پرداز	منبع	مفهوم تعامل‌اجتماعی	نتیجه
علامه طباطبائی	طباطبائی ۱۳۷٤	مبادله و داد و ستد بین فرد و جامعه	اجتماع مدنی
آیت‌الله مطهری	مطهری ۱۳۷٤	وجود فرآیندها و روابط اجتماعی بین افراد	جامعه صالح
آیت‌الله جوادی آملی	جوادی آملی ۱۳۹۱	برهمکنش اصول و روابط دینی در نظام اسلامی	ثبات و توسعه جامعه اسلامی
آیت‌الله مصباح یزدی	مصباح یزدی ۱۳۹۱	وجود حتمی تأثیر و تأثرپذیری تمامی افراد جامعه	متأثربودن تمامی شاکله جامعه از یکدیگر
جمع‌بندی	روابط اجتماعی مشخص شده در جامعه اسلامی مشتمل بر اصول و رابطه‌هایی درگیر که با برهمکنش‌هایی تأثیر گذارنده و تأثیرپذیرنده همراه هستند، افراد جامعه را به داشتن روابط و تعامل با یکدیگر سوق می‌دهند		

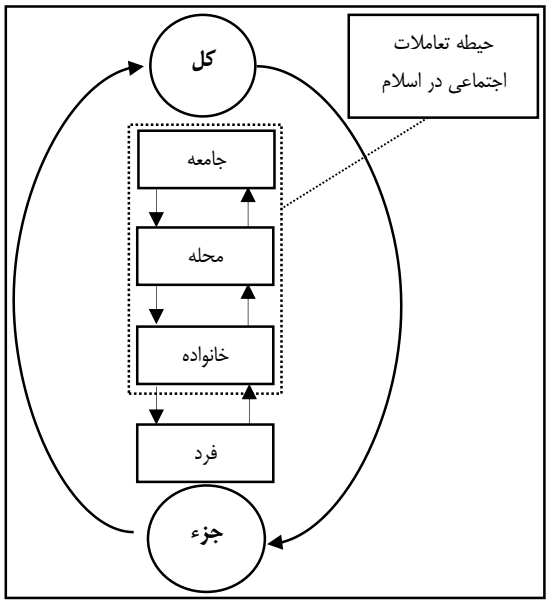

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

نمودار۱: مقیاس‌ها و ابعاد تعاملاتِ اجتماعی از دیدگاه اندیشه اسلامی برای جامعه اسلامی

و شهرسازی حوزه خود معرفی می‌نمایند (بمانیان، اخوت و الماسی ۱۳۸۹). خانه اولین گروه کوچک اجتماعی جامعه اسلامی است که دارای تفاوت‌هایی با اندیشه‌های غربی است. خانواده در غرب به دو دسته خانواده هسته‌ای و فردی تقسیم می‌گردد امّا خانواده‌ی اسلامی یک جمع کوچک از جامعه بزرگ اسلامی محسوب می‌شود که به‌عنوان اولین پایگاه اجتماع یاد گردیده است (روح‌افزا ۱۳۹۲)؛ سپس حوزه این جمعِ اجتماعی کوچک گسترش‌یافته و به خانواده‌ی گسترده، محله، خویشان، مرکز محله، مسجد جامع، بازار و در کُل، جامعه بزرگ اسلامی که شاکله اجتماع مدنی مسلمانان را تشکیل می‌دهد، ختم می‌گردد (نمودار ۲).

نمودار ۲: مراتب روابط و تعاملات اجتماعی از دیدگاه اسلام و رسیدن به اجتماع مدنی اسلامی

٤- ویژگی‌های مؤثر بر شکل‌گیری مکان تعامل اجتماعی از منظر اندیشه اسلامی

مکان انسان‌ساز باید در راستای بهبود توانایی‌ها، روابط و تعامل اجتماعی افراد در اجتماع جهت یابد که به عنوان نشانی برای اجتماع مدنی مسلمانان، یک دستاورد همگانی و اجتماعی است. «در سنّت اجتماعات اسلامی، ارزش‌های مشترک، اجماع دینی و همبستگی اجتماعی در میان اعضاء خانواده و جامعه، توانایی کافی برای هماهنگ نمودن تصمیمات فردی به طریق طبیعی و انعطاف‌پذیر را داشته و بر همان منوال قادر به استخراج یک کلیّت اصلی در زمینه‌ی اَعمال ساخت‌وساز در سطح فردی و اجتماعی بود» (بیانکا ۱۹۸۱، ۳۹). منازل مسکونی در شهرسازی سنتی سرزمین‌های اسلامی دارای معماری خاصی می‌باشند که با توجه به نوع قرارگیری و شیوه معماری باارزشی که دارند افراد حامل خود را با توجه به نوع شهرسازی احاطه‌کننده آن درگیر کلیت محله و شهر می‌نمودند (بمانیان، اخوت و الماسی ۱۳۸۹). آنچه اندیشمندان اسلامی در خصوص ویژگی‌های تأثیرگذار بر تعامُل ارائه داده‌اند مؤلفه‌هایی اصولی و ارزشی هستند که در نگاه آیت‌الله مصباح یزدی و دیگر اندیشمندان اسلامی و شهید مطهری از طریق امور رفتاری نمود می‌یابند (جدول ۲ و ۳).

بر اساس این مبانی سازمان‌یافته و منابع ذکر شده در جداول، در کلیّت شامل سه مرحله اصلی می‌باشند که در ابتدایِ امر ارزش‌ها به صورتی عینی-ذهنی در رسیدن به زندگی صالح، اهداف و طریقه‌هایی را معرفی می‌نماید؛ سپس افراد در مرحله بعد با درک و شناسایی **اصول** اساسی به گونه‌ی ذهنی، به ایراد آن در وجوه زندگی در گونه رفتاری و عینیت اقدام کرده و از مواهب آن بهره‌وری می‌نمایند.

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

جدول۲: نمایش ویژگی‌هایِ اساسی در تعاملاتِ‌اجتماعی براساس تفاسیر قرآن کریم

منبع	تفسیر	منبع تفسیر	توضیحات
قرآن‌کریم، سوره حجرات: ۱۳	شما را از مردی و زنی آفریدیم و ملّت‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا به این وسیله یکدیگر را باز شناسید	طباطبائی ۱۳۷٤	تآکید اصول قرآنی بر لزوم شناخت و در اجتماع بودن مؤمنان
قرآن‌کریم، سوره جاثیه: ۲۸	هر امّت و جامعه‌ای به سوی کتاب و نوشته خویش جهتِ رسیدگی خوانده می‌شود	طباطبائی ۱۳۷٤	تآکید اصول قرآنی-دینی بر پایداری اجتماعی جامعه مؤمنین به امر زندگی صالح اجتماعی
قرآن‌کریم، سوره عنکبوت، ٤۳	تمیز حق از باطل و شناخت راه درست از راه های انحرافی در زندگی انسان ها، موجب سعادت آن‌ها خواهد گشت.	طباطبائی ۱۳۷٤	تآکید قرآن بر تشخیص ارزش ها و منکرها در دوره حیات
قرآن کریم، سوره الرعد: ۱۱	اما خداوند سرنوشت هیچ قوم و ملتی را تغییر نمی‌دهد مگر که آنها خود آن را تغییر دهند	مکارم شیرازی ۱۳۹۰	ارزش ها و بایدهای جامعه اسلامی در گرو افراد آن جامعه جهت شناخت و عمل به آنها
قرآن کریم، سوره المؤمنون: ۵۰	همه شما امت واحدی هستید و من پروردگار شمایم از مخالفت فرمان من بپرهیزید	مکارم شیرازی ۱۳۹۰	منقوش شدن به فرامین الهی جامعه مدنی مسلمانان

جدول۳: نمایش ویژگی‌هایِ اساسی در تعاملاتِ اجتماعی براساس آراء و نظر اندیشمندان اسلامی

منبع	یافته منتج گردیده	توضیحات	نتیجه
جوادی‌آملی ۱۳۹۱، ٥۳٦-٥۳۸	در برداشت جامعه از مسائل اجتماعی پایبندی بر مسائلی که بر پایه اصول دینی و عمل به آن باشد صلاح امّت را به همراه خواهد داشت	در جریان زندگی اجتماعی، جامعه‌ای دارای اصول اجتماعی مطلوب می‌گردد که تکیه بر عمل به اصول دین داشته باشد	تأکید بر *اصول* و *ارزش‌ها* در تقویت و تحکیم روابط اجتماعی جامعه اسلامی
مطهری ۱۳۵۷، ۹۵-۱۰۲	جامعه در عین اینکه از نوعی وحدت برخوردار است، در درون خود به گروهها و طبقات و اصناف مختلف و احیانا متضاد منقسم می‌گردد که با این وجود به واسطه ارزش‌های قدسی به یکدیگر پیوند می‌خورند.	در جامعه همیشه حضور رنگ ها و طبقات گوناگون دیده می‌شود حال این گونه‌گونی به واسطه وجود ارزش‌هایی مشترک اتحاد می‌یابند.	تأکید بر شناخت و اتخاذ *ارزش‌ها* در متحد شدن افراد جامعه اسلامی
مصباح‌یزدی ۱۳۹۱، ٤۳۱-٤۳٦	جامعه اسلامی از نقطه نظر اجتماعی، آرمانی خواهد گشت زمانی که روابط و ضوابط آن مقلّد اصول کلی و جزئی باشد و به آن لباس عملکرد پوشانده و در جامعه جاری سازند	ملبس کردن امور جمعِ مؤمنان به اصول دینی-اجتماعی و سپس تجهیز آن به عالم عمل، بال‌های آرمانی جامعه مطلوب اسلامی	تأکید بر *اصول* و *رفتار* در جامعه آرمانی اسلامی-اجتماعی
شریعتی ۱۳۸۲، ٥٦-٦٥	دین در جامعه نیامده است که تفرقه بیافکند بلکه آمده است صلحی را به راه اندازد که جامعه از میوه آن بهره بگیرد، رفتار باید از روش‌ها و اصول معرفی شده اسلام شکل بگیرد که مصلح بودن را نمایش دهد	رسیدن به جامعه ای که بتوان لفظ مصلح بودن یا مطلوب بودن را از نظر اجتماعی به آن بخشید در گرو عمل رفتاری به دستورات است	تأکید بر *اصول و رفتار* در جهت مصلح شدن جامعه اسلامی
مطهری ۱۳۷٤، ۳۳۱-۳۳۳	جامعه اسلامی در طول تاریخ خود زمانی گامی در اصلاح جامعه برداشته است که در کلّیت معنایی ارزش و قدرِ عمل را فهمیده و سپس عمل به تحقق آن نموده است	پس از مطرح شدن امری در جهت اصلاح و یا تقویت بنیان‌های اجتماعی جامعه ارزش‌ها شناسایی و ارزیابی شده و سپس نسبت به عملِ رفتاری اقدام شود	تأکید بر *ارزش‌ها* و *رفتارها* در روند زندگی اجتماعی

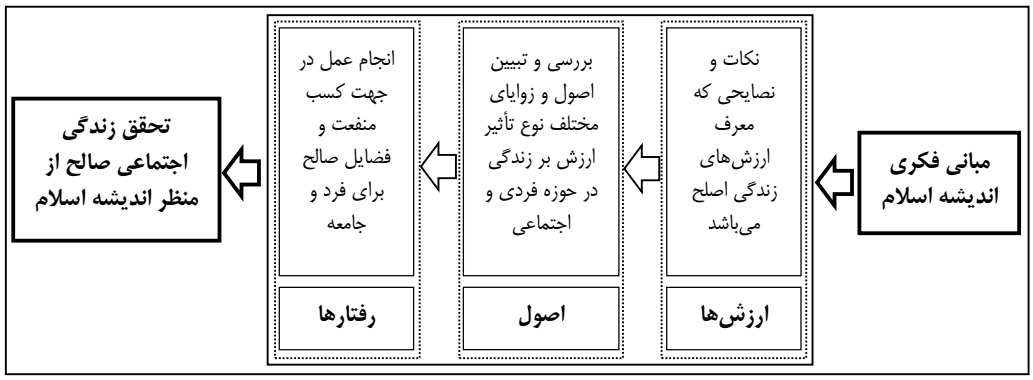

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

اصول، رفتارها و نوع ارزش‌هایی که در جامعه در جهت اصلاح امور اجتماعی معرفی گردیده‌اند با توجه به جدول (۳) نمایانگر التزام زندگی افراد جامعه به آنها هستند. این رهاوردها جز برای اصلاح و مطلوب ساختن رایحه‌ی زندگی اجتماعی مؤمنان در شهر آنها نمی‌باشد. این التزام‌ها نه به اجبار بلکه با نشان دادن اهداف و ثمره پیروی و عدم پیروی از آنها نیاز جامعه به خود را نمایان می‌سازند. ملتی که خواهان مطلوبیت امور اجتماعی و سرزمینی مملو از باور توحیدی جمعی است می‌تواند با چنگ زدن بر ریسمان اصول و ارزش‌های معرفی‌شده در عملی رفتاری و نه ظاهری خود را به آن درجه برساند.

با توجه به اهمیّت اندیشه اسلامی درباره بناها و مکان‌های جمعی در شهر اسلامی، باید منافعی صالح از آن بناها برای افراد جامعه فراهم گردد. اعتلای دانش و فرهنگ، حفظ و ترویج شعائر دینی، گسترش بهداشت، ارائه خدمات به مردم، اداره جامعه و حفظ اهداف نظام اسلامی (مکارم شیرازی ۱۳۹۰)، اهداف مکان‌های اجتماعی شهر اسلامی‌اند که به عنوان یک مفهوم ارزشی افراد را به انجام این امور دعوت نموده؛ سپس سبب اجبار در شناسایی اصولی می‌شوند که منجر به تفکر و تعمق نسبت به آن اهداف می‌گردند و در نهایت رؤیت رفتاری که نسبت به این موضوعات شکل می‌گیرند، تحقق می‌پذیرد. تحَقُّق این موارد در جامعه اسلامی با توجه به ابعاد خاص خود امکان‌پذیر است. این ابعاد در مراحلی با عنوان‌هایی چون نصایح و ارزش‌های دینی به جامعه اسلامی معرفی گردیده (ارزش‌ها) و در خصوص انجام این امور در رسیدن به زندگی اصلح تأکید ورزیده است. در وادی دیگر این موضوعات توسط قوانین، رهیافت‌ها، هَنجارها و اصول دینی- اخلاقی و اجتماعی به افراد از جنبه‌های گوناگون وارد شده و زوایای تبعات آن مشخص گردیده (اصول) و در گام آخر به انجام عمل در صورت منفعت و کسب فضایل صالحی که به همراه دارد (رفتارها)، تصمیم‌گیری و ایراد می‌گردد (مطهری ۱۳۷۲)(نمودار ۳). این مراحل دارای سیری صعودی در جهت کسب فضایل اجتماعی است که دقت نظر اندیشه اسلامی در خصوص کمال اجتماع مسلمانان را نمایان می‌سازد.

اصول اسلامی که غایت آن انعکاس اجتماع مدنی مسلمانان در مکان انسان‌ساز است، با تأکید بر سه مسئله‌ی عمده ارائه می‌گردد: ۱- ارزش‌گذاری و منطقه‌بندی (انسجام گروه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی با عرضه، معرفی و درک مفاهیم ارزشی مرتبط با عوامل اجتماعی)؛ ۲- اصول‌شناسی (رعایت مسائل و موازین شرعی- دینی که در حوزه اصول دینی، اجتماعی و هنجارشناسی قرار دارند)؛ ۳- بهره‌وری رفتاری و استفاده از مکان‌های جامعه (فضاهای تجاری در دسترس افراد، نوع بافت و شکل مکان، مکان‌های مذهبی، مکان‌های آموزشی، مکان‌های صنعتی، مکان‌های مسکونی و دیگر حوزه‌های دارای موارد عملی-رفتاری اجتماعی)(مرتضی ۱۳۸۹). سازمان دادن به کاربری اراضی از منظر اندیشه اسلامی الگویی ترکیبی- فضایی است که بر اتّحاد و یکپارچگی جامعه با توجه به ابعاد آن تأکید می‌ورزد (جمات ۱۳۶۹). این الگو روابط اجتماعی میان مردم را تقویت و کاربری اراضی را منسجم می‌سازد. شبیه‌سازی بازار به‌عنوان نیاز به مرکزی که باعث افزایش مقدار رفت‌وآمد به آن مکان می‌شود، از این دست مکان‌های تعامل‌پذیر است (سلطان‌زاده ۱۳۸۳). به‌طور عمده می‌توان دریافت نمود خانه به‌عنوان محفلی که خانواده را در بردارد، بااهمیت‌ترین شاخصه در این موضوع شناسایی می‌گردد. محفلی که از نظر اندیشه اسلامی آغازگر تعاملات اجتماعی مطلوب و صالح برای جامعه اسلامی است.

نمودار ۳: نوع تأثیر مراحل ارزش‌ها، اصول و رفتارها بر نحوه درک، معنایابی و عمل بر انجام امور فردی و اجتماعی

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

مکان معماری دست‌ساز معمار مسلمان به‌طور عمده به دستیابی اصول و ارزش‌های اسلامی در تعامل اجتماعی و روابط قوی افراد جامعه کمک می‌کند. بافت فشرده شهری مناطق مسکونی که تنها به‌منظور فشرده‌سازی فضایی نیست، نه‌تنها در تأمین این اصول و ارزش‌ها بلکه در اجرای دقیق آنها نیز موفق است (مرتضی ۱۳۸۹). در جامعه اسلامی مکان‌های تعامل اجتماعی از لحاظ اصول محرمیّت به‌طور کامل پاسخگوی نیاز کاربران خود بوده‌اند. ظاهر کلی مکان‌های تخصیص‌یافته برای اجتماع ساده و زیبا برای تمامی طبقات اجتماع را در برمی‌گیرند (اسفندیاری ۱۳۷۵). شریعت خرج کردن بیش از حد و تزیین ظاهر مکان‌ها را مَنع می‌کند و تزئین را در حد متعادل، به‌گونه‌ای که به احساسات مسلمانان فقیر لطمه‌ای وارد نکرده و ارزشی را نکاهد، مجاز می‌داند (هیل و اولگ ۱۳۷۵). به‌عبارت‌دیگر نمای ظاهری یک مکان معماری تصوری واضح از ارزش آن را نشان می‌دهد و نباید منجر به هنجارشکنی و ارزش‌زدایی شود. درمجموع تمامی این راهبردها در سه منزل ارزش‌شناسی، اصول و رفتار مبنا بودن با توجه به نمودار ۳ و جدول ۳ در بحث روابط اجتماعی مکان معماری از لحاظ اندیشه اسلامی قابل طبقه‌بندی است.

۵- مکان تعامل اجتماعی در اندیشه اسلامی

مبانی فکری معماریِ مکانِ تعامل اجتماعی شامل مبانی شکل‌گیری مکان، ارزش‌های مکمل زندگی افراد شهر اسلامی و در نهایت مبانی فکری خاص رفتاری-عملکردی است که محکی برای سنجش میزان موفقیت در خصوص جمع محوری اندیشه اسلامی می‌باشند (نقی‌زاده ۱۳۸۷). مفهوم‌ها و ارزش‌های بنیادینی که در رابطه با نوع مکان اندیشیده می‌شود شامل رایحه مذهب و اصول دینی، هنجاری و اجتماعی است که در خصوص مکان پنداشته می‌شود و در آخر رفتار و عملکردی که از مکان برداشت می‌گردد را خاصیت معماری اسلامی مکان‌های جمعی- شهری در شهر اسلامی معرفی می‌نمایند؛ با توجه به اهمیتی که اندیشه اسلامی در برخورد با این مبانی فکری از خود نشان می‌دهد، جهت جزئی شدن و به دست آوردن ریز ویژگی‌های کارکردی منتج شده از این موضوعات باید به تحلیل و بررسی موشکافانه جزئیات این ابعاد پرداخت.

الف- ارزش‌ها

مؤلفه‌های ارزشی از منظر اندیشه اسلامی در خصوص فضاهایی با قابلیت اجتماع‌پذیری مؤمنین بدین گونه بیان گردیده است: الف- *عدالت*: از مهمترین بیانات اندیشه اسلامی در خصوص فضاهای عمومی «ایجاد عدالت اجتماعی در بین اجتماع مؤمنین است»(کلینی ۱۳۸۷، ٤/ ٤٣٤). این موضوع سبب روی آوردن تمامی اقشار مختلف جامعه به حضور در فضای عمومی-جمعی گشته و اجتماع مؤمنین را تقویت می‌نماید؛ ب-*هویت*: شرط اساسی ایجاد وحدت در جامعه مسلمین در ابتدا شناخت پایگاه هویتی- اجتماعی و منزلت‌های تاریخی-ارزشی آن‌ها است. امام حسن مجتبی (ع) می‌فرمایند: «هر فرد و قومی را باید در جایگاه خودش قرارداد و سنجید»(مشکینی ١٣٦٦، ١٦٠)؛ ج- *ارزش‌شناسی رزق حلال*: امتزاج موضوعات اقتصادی با زندگی جمعی امری غیرقابل انکار بوده و این موضوع دلیل بر بودن در اجتماع می‌باشد. امیرالمؤمنین علی(ع) می‌فرمایند: «رحمت باد بر جامعه‌ای که بر کسب رزق حلال همت می‌گمارد» (مجلسی ١٣٧٦)؛ د-*ارزش روان آسوده*: ایجاد محملی آسوده ازلحاظ روانی-احساسی برای جامعه مسلمین از واجبات ایجاد محافل اجتماع مؤمنین بیان گردیده است (علیخانی ۱۳۹۲). در این موضوعات برای آرامش منزل‌های مؤمنین و فضاهای جمعی آن‌ها از کشاندن عنصر حیات‌بخش آب به وادی حضوری افراد سخن به میان آمده است. «هم‌نوایی و تطبیق ادعای قرآن کریم درباره آب، موجودیت آسمانی و خیال‌بخش آن و سیر افراد از عالم موجود به عالم معنا، اجتماع مؤمنان را فراگیر می‌سازد»(طباطبائی ١٣٧٤)؛ هـ- *ارزش علم‌اندوزی*: انضمام فضای زندگی مؤمنین به علوم روز ازجمله موجبات توجه به بحث‌های اندیشه اسلامی در وادی توجه به علوم است (فاضلی، ۱۳۸۷). «تلفیق هرگونه مسئله زندگی روزمره با جدیدترین فناوری‌های روز باعث جلب نگاه انسان‌ها به‌عنوان موجودات کمال اندیش در ذات می‌گردد»(نصر ۱۳۹۱، ۵۳)؛ و-*احترام به طبیعت*: اسلام همواره به طبیعت به‌مثابه ظرف حیات و تکامل انسان اهمیت داده است. «اهتمام افراد جامعه اسلامی بیش از همت گماردن به اعمال دیگر باید به آباد کردن و حفظ طبیعت زمین باشد که این موضوع با تمامی وجوه سیر زندگی افراد مرتبط است» (سید رضی ۱۳۷۸)؛ ی- *رعایت و ارزش قدر*: توجه به علوم

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

جدول۴: ویژگی‌های ارزشی در خصوص ایجاد مکان تعامل اجتماعی براساس اندیشه اسلامی.

ردیف	منبع	نصایح و نوع دید اسلام	بازخورد ارزشی	نحوه پاسخگویی فضایی به ارزش	رهاورد ارزشی	تأثیر در مخاطب در مکان معماری با ارزش	نوع اثر در ایجاد یا تقویت تعامل اجتماعی
۱	کلینی، ۱۳۸۷، ٤۳٤	شناساندن ارزش عدل و مساوات و عدم وجود طبقات اجتماعی	عدالت اجتماعی	یکسان‌سازی و مشابه‌سازی مؤلفه‌هایِ اقتصادی در طراحی مکان باتوجه به شناسایی سطح و افراد جامعه	تنوع ارائه خدمات در هر کاربری- طراحی ساده و زیبا برای حضور تمامی طبقات اجتماعی	طراحی فضاها با احتساب وضع میانگین اجتماعی: افراد با هر طبقه اجتماعی قادر به حضور در مکان هستند.	تمامی اقشار جامعه حق حضور در استفاده از فضا را داشته و میزان روابط ناشی از تعداد جمعیت زیاد ارتقاء می یابد
۲	مشکینی، ۱۳٦٦، ۱٦۰	ارزش‌شناسی تاریخ و گذشته سرزمین با درس‌آموزی از آن	هویت اجتماعی	برداشت و استفاده صحیح از تاریخ، فرهنگ و هویت ملی و تقویتِ ارزش‌های آن	ارزش‌شناسی معماری خاصِ منطقه و الهام‌گیری متناسب از تاریخ با ارزش معماری منطقه	احراز اصول معماری قالب منطقه در حد مطلوب: احساس از حضور در فضای خودی باتوجه به حس تعلق برای افراد	غریب نبودن از حضور در فضا و احساس راحتی برای بیشتر سپری کردن زمان خود در این مکان با ارزش
۳	مجلسی، ۱۳۷٦، ۱۰۳	شناسایی ارزش کسب و کار و درآمد حلال	رزق حلال	ارزش‌گذاری و انجام فعالیت‌های اقتصادی- توسعه‌ای سالم	تخصیص و شناسایی فضاهای خاص با عملکرد اقتصادی- توسعه‌مندی	جای‌دهی فضاهای معماری اقتصادی و توسعه‌محورانه باارزش اقتصادی-توسعه‌ای: تنوع در ارائه خدمات خاص منطقه‌ای و ایجاد جذابیت و کنجکاوی برای حضور در زمان‌های گوناگون.	ایجاد میل به ارزش‌دار بودن حضور در مکان معماری جهت ایجاد اتفاقات خاص
٤	علیخانی ۱۳۹۲	قرارگیری آرامش قلبی در روح و جان مؤمنین	روان آسوده	ایجاد عوامل و ارزش‌های آرامش روانی و خیالی از حضور در مکان معماری	استفاده از عناصر با ارزش آرامش بخش محیطی همچون فضای سبز و حضور آب	محاسبات حضور عناصر معماری خاص آرامش‌بخش در فضاهای معماری در داخل و خارج با منظرسازی مناسب: احساس آرامش از حضور و خلوت‌گزینی	تبدیل شدن مکان معماری برای حضور افراد به عنوان فضایی فرح بخش و مقصد قرار دادن مکان برای گذر زمان
۵	طباطبائی ۱۳۷٤	ارزش علم اندوزی و استفاده از مواهب با ارزش آن	غایت علم	استفاده به جا و متناسب از ارزش‌ها و مواهب فناوری های روز در مکان معماری	بهره گیری از علوم سازه ای و مصالحی روز برای پایایی بیشتر مکانی و جلوگیری از اسراف اقتصادی	معماری بهره برده از علوم فناوری روز همچون گشودگی‌های عظیم و فضاهای وسیع و ایجاد فرم‌های خاص و به روز بودن مکان معماری از لحاظ علمی	جلب نظر کردن در اذهان تمامی افراد اجتماع و ایجاد کنجکاوی برای حضور در فضا
٦	نصر، ۱۳۹۱، ۵۳	ملموس کردن ارزش اجزاء زندگی مؤمنان به طبیعت	حضور طبیعت	پیوند و شناسایی ارزش طبیعت منطقه و حضور عوامل طبیعی در مکان معماری	حفظ فضای سبز محل و طراحی منظر متناسب	احتساب حضور فضای سبز در مکان معماری: احساس حس زیبایی و آرامش نشأت یافته از حضور حداکثری طبیعت در مکان معماری	جذابیت فضایی و پیوند اشتراکات طبیعت با افراد و ترغیب به حضور و گذران بیشتر زمان در مکان معماری
۷	سید رضی ۱۳۷۸	توجه و شناسایی ارزش قوانین و علوم و اصول هندسه	تحقق هندسه	احتساب ارزش اصول هندسه و تناسبات در مکان معماری	طراحی متناسب فضایی با محاسبات هندسی در طراحی تمامی عناصر مکان معماری	ایراد تناسبات در تمامی جداره‌ها، فرم‌ها و دیگر عناصر مکان معماری: تجربه حس ادراکی دلپذیر در برخورد با تناسبات مطلوب در تمامی ابعاد مکان معماری	آرامش بصری-روانی نشأت یافته از هندسه متناسب فضایی و افزایش میزان حضور

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

ریاضیات هندسه و به‌کارگیری آن حتی در جزئی‌ترین امور مؤمنین امری است که با اثبات فلسفه و منطق اسلامی درگیر است. هندسه بحث اَشکال و ابعاد است، مکان مشتمل بر اشکال و ابعاد می‌باشد پس مکان قرارگیری افراد مُشتمل بر هندسه باید باشد (مصباح ١٣٦٦). موضوع هندسه و مباحث مطرح‌شده در آن ارتباط وسیعی با عنصر مکان دارد، مکانی که اصولش زندگی و ارتباط داشتن بین مؤمنین است (جدول ٤).

ب- اصول

«می‌توان عنوان نمود معماری مکان‌های جمعی شهر اسلامی دربردارنده آرمان‌های اسلامی و دستورات الهی سوق‌دهنده به زندگی اجتماعی مطلوب است»(ایدروس ١٩٨٥، ٦٤)[12]. ویژگی‌هایی که با توجه به وادی اصول در خصوص مکان صالح جهت حضور افراد و تشکیل محفل اجتماع مؤمنین بیان گردیده است، شامل این موارد می‌باشد: الف-*نیازسنجی*: وجود نیاز و برآورده نشدن آن در افراد باعث کم‌رنگ شدن دیگر وجوه انسانی از جمله توجه به اتفاقات محیطی می‌گردد. مؤمن باید در فکر رفع نیازهای برادران دینی خود باشد و با این اسباب جامعه را به تعادل و تعامل برساند (کلینی ١٣٨٧، ١٥٥/٢). شناسایی و برطرف نمودن نیازهای افراد باعث ایجاد خاطری آسوده بر جوّ جامعه گشته و آرامش به حضور در اجتماع را سبب می‌گردد؛ ب-*حس امنیت*: اولین موضوعی که در فضای اسلامی نقش ایفا می‌نماید، امنیت و ایمنی آن در بُعد فردی و اجتماعی است. «مؤمن به معنای کسی است که به تو امنیت می‌دهد و تو را در امن خود حفظ می‌کند»(طباطبائی ١٣٧٤، ١٩/ ٢٢٢). فضای اجتماعی از دیدگاه اسلام می‌بایست دارای بالاترین مرتبه امنیت باشد که به‌واسطه آن افراد شهر حتی غیرمسلمانان در آن حضور پُرتراکم داشته باشند؛ ج-*ارتباط‌سازی*: فراهم نمودن مَواهبی که به‌واسطه آن بتوان میزان سطح ارتباطات را بالابرده و در هر مکانی ازجمله سطح مکان‌های عمومی شهر اسلامی باعث تمایل به حضور و بالا بردن برخوردهای انسانی گردد. حصول مواهب ارتباطی فراوان برای اتصال مؤمنان به انحاء گوناگون باعث آگاهی از حال دیگر برادران دینی و ایجاد بسترهای ارتباط فعالانه خواهد گردید (شرف‌الدین خراسانی ١٣٧٨)؛ د-*انعطاف‌پذیری*: از مهم‌ترین جنبه‌هایی که در اصول اسلام یافت می‌شود مسئله انعطاف‌پذیری آن در تمامی علوم و موارد مربوطه به حال و آینده جامعه است (تسخیری ١٣٨٤). تمیز نوسازی در اندیشه اسلامی از یک‌سو و عنصر انعطاف‌پذیری در اسلام از سوی دیگر، درآمدی بر شناخت حقایق نوسازی و در عین حال کشف نمودهای انعطاف‌پذیری آن است (تمیمی آمدی ١٣٨٣)؛ ه-*سرزندگی محیطی*: سنّت ائمه اطهار و نقل فرمایشات آن‌ها در تشویق روحیه، پویایی و توجه به زندگی در سطح فردی و اجتماعی است که باعث اثرات مثبت در اجتماع اسلامی در تمام زمینه‌ها گردیده است. مسلمانان در همه موقعیت‌ها امر به تحرک و پویایی خود و جامعه و نمود این منظورات در محیط زندگی‌شان گشته‌اند (مطهری ١٣٧٤). چنین طرز تفکری سکون و رخوت و عدم تحرک در جامعه را به تحرک، نشاط و فعالیت تبدیل می‌نماید؛ و-*دعوت‌کنندگی*: دعوت‌کنندگی از نشانه‌های عالی و ارزنده اخلاقی در جامعه مسلمین در هر امری است. «درهای محفل اجتماع مؤمنان همیشه باید پذیرای میهمانان خود باشد»(قمی ١٣٦٣، ٢/ ٧٦-٧٧). اجتماع مسلمین در هر وضعیتی، به دنبال جلب نظر دیگر افراد به طرز مهربانانه و عطوفت‌وارانه است (جدول ٥).

ج- رفتار

معماری اسلامی که منشعب از اندیشه‌های اسلامی است، علاوه بر بازخوردهای زیباشناسانه دارای هدف پاسخ‌گوئی به نوع نیاز در هر زمان و مکان می‌باشد. بحث عملکردگرایی رفتاری مکان معماری با توجه به احکام اسلام در خصوص جلوگیری از اسراف و برآورده ساختن امور، حد ارضاء نیاز را نمایان می‌سازد (هاشم‌پور و کی‌نژاد ١٣٩١). قابل استفاده بودن هر موضوعی که برای جامعه‌اسلامی دارای رهاوردهای کمال و رشد صالح است، از منظر اسلام پسندیده و اموری که عملکردی به همراه نداشته باشد مقبول واقع نمی‌گردد. این موضوع در خصوص اهدافی که به‌سوی جامعه‌اسلامی مطلوب است کاملاً پررنگ‌تر بوده، به‌گونه‌ای که در مواجه با مکانی که محفل جمع مؤمنان است، رفتاری به وقوع می‌پیوندد که هدف مکان را به‌سوی کمال سوق می‌دهد (مطهری ١٣٧٢). ویژگی‌های رفتاری مکان معماری از لحاظ تعامل اجتماعی از منظر اندیشه‌های اسلام، شامل این موارد می‌باشد: الف- *خانواده*: مهم‌ترین پایگاه اسلام محسوب شده و در تمام مواردی که حضور خانواده در آن دیده

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

جدول ۵: ویژگی‌های اصولی در خصوص ایجاد مکان تعامل اجتماعی براساس اندیشه اسلامی

ردیف	منبع	نصایح و نوع دید اسلام	بازخورد اصولی	نحوه پاسخگویی فضایی به اصول	رهاورد اصولی	تأثیر در مخاطب در مکان معماری اصولگرا	اثر اصولی منتج شده در ایجاد و تقویت تعاملات اجتماعی
۱	کلینی ۱۳۸۷، ۱۵۵	آگاهی از نوع نیاز جامعه و تلاش در رفع حاجت	نیازسنجی	نیازهای جامعه (نیازهای اولیه و دیگر نیازها) برطرف گردد	تخصیص کاربری‌های ارائه خدمات	احتساب مراتب تنوع کاربری‌های مکانی- سرویس دهنده: آرامش برآورده شدن نیاز	ایجاد برخوردهای چهره به چهره حول مراحل رفع نیاز- حضور در مکان با صرف زمان بیشتر
۲	طباطبائی ۱۳۷٤، ۲۲۲	ایجاد حریم امن الهی در جای جای خاک مسلمین و حفاظت از مال و جان و ناموس جامعه	حس امنیت	امنیت کلی-جزیی سایه گستر بر کاربران در تمامی فضاها	شفافیت و خوانایی فضایی	تخصیص کاربری های امنیتی و فضاسازی‌های شفاف و بدون پرت گوشگی: ایجاد حس در امنیت بودن در فضای حضوری	اعتماد به مکان و حضور به مراتب و زمان بیشتر
۳	شرف‌الدین خراسانی ۱۳۷۸	تقویت عوامل ارتباط و پیوند بین مؤمنان و تقویت روابط برادری-دینی	ارتباط سازی	ایجاد ارتباط کامل بین کاربری ها و فضاهای گوناگون حوزه	مسیرهای حرکتی مطلوب به همراه تنوع‌های حرکتی	مرتبط سازی کاربری ها و فضاهای مکان معماری با تمهیدات اتصال بیشتر استانداردها و تمهیدات حرکتی: سهولت در حرکت بین فضاهای مکان معماری و جالب بودن تحرک بین فضایی	تقویت حرکت های داخل حوزه ای و افزایش روابط و اتفاقات چهره به چهره
٤	تسخیری ۱۳۸٤	آینده اندیشی و آمادگی در برخورد با مسائل پیش رو	انعطاف پذیری	در نظرگیری فضاهای چند عملکردی با قابلیت‌های گوناگون	فضاهای چند عملکردی	قرار دادن فضاهای سطح وسیع پاسخ‌گو جهت عملکردهای گوناگون: تنوع بصری- حسی در تعداد دفعات حضور	حضور افراد با دلایل خاص عملکرد فعلی فضا و جلب نظر برای حضور مستمر در فضا
٥	تمیمی آمدی ۱۳۸۳	عطرگین نمودن فضای زندگی مؤمنان به عرصه های سرزندگی، فعالیت و تحرک	سرزندگی محیطی	فضاهای سرزنده و عمل به فعالیت‌های گوناگون	فرم دهی و جاگذاری متنوع کاربری ها	ایجاد فرم های متنوع اما در کل متحد با کاربری‌های متنوع از لحاظ فعالیتی: شادابی و نشاط حسی از بودن و حضور در فضا	سرزندگی و ایجاد انگیزش برای حضور بیشتر در فضا و افزایش برخوردهای اجتماعی
٦	مطهری۱۳۷٤	تعیین قدر و اندازه در تمامی عرصه‌های زندگی-فعالیتی مؤمنان	محاسبات سنجی	تخمین کلی مقادیر و مساحت های لازمه برای حضور کلی افراد	وسیع و گسترده سازی فضاهای مکان معماری	در نظرگیری فضاهای با مساحت بالا برای پاسخگویی به حضور حداکثری: احساس راحتی و گشادگی فضا . مقبولیت فضا توسط افراد	پذیرا بودن هرچه بیشتر افراد و متعاقب آن بالاتر رفتن اتفاقات اجتماعی
۷	قمی ۱۳٦۳، ۷٦-۷۷	فراخ بودن آغوش محمل مؤمنان جهت پذیرایی از افراد جامعه	دعوت‌کنندگی	ایجاد فضاهای دعوت کننده و مرتبط با دیگر فضاهای حوزه	گشودگی های دعوت کننده مکان معماری	پرداختن به ورودی ها و مرز قرار ندادن قسمت ورودی با بیرون فضا: به دام‌افتادگی باتوجه به مراتب فضایی داخل شدن و اشتیاق به حضور و رفع کنجکاوی	پذیرا شدن برای افراد بیشتر بدون قصد قبلی به دلیل دعوت کنندگی خاص و ایجاد اتفاقات اجتماعی

می‌شود، تلاش بر حفظ و فراهم کردن مراتب رفاه و آسایش شده است. «همراهی با خانواده در همه احوال از عوامل رشد، تعالی و تقرّب به خدای سبحان است»(کلینی ۱۳۸۷، ۲/ ۱۵۷) و حفظ و تحکیم پیوند با خانواده پس از ایمان به خدا از بافضیلت‌ترین اعمال دینی به شمار می‌رود (بقره: ۸۳؛ نساء: ۳٦؛ انعام: ۱۵۱). اعتماد بر حضور خانواده در مکان باعث ایجاد اعتماد عمومی دیگر افراد و تجمع بیشتر در آن مکان می‌گردد. حفاظت و مراقبت از خانواده در ابتدا به خانواده منفعت و سپس جامعه را شامل می‌گردد (بروجردی ۱۳٦٦)؛ ب-*تجملات*: اسلام امر به ساده‌زیستی و زیبایی در عین سادگی را نصیحت نموده و از مؤمنان می‌خواهد که خود و فضای زندگی فردی و اجتماعی خود را نیز به آن ملبس کنند (طباطبائی ۱۳۷٤). سادگی یک مکان اما با زیبایی‌های خاص خود می‌تواند سلیقه همگان را به خود جلب نموده و آراء همه را به بیش‌ترین مقدار به خود مثبت نماید. «تجمل خواهی و اعیان منشی مایه انقراض جوامع است و هر اندازه بیشتر در تجمل خواهی و اعیان منشی فرورونند، به مرز سقوط نیز نزدیک‌تر می‌شوند» (ابن خلدون ۱۳۷۵، ۲۳)؛ ج- *محرمیت*: محافل اجتماعی مؤمنان باید نیازهای اجتماعی تمامی اعضاء خود را برآورده سازند

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

و شرایطی فراهم سازند که استفاده‌کنندگان اعم از مردان وزنان از آن فضا لذت ببرند. حضور بانوان در فضاهای جمعی باید به‌گونه‌ای باشد تا تمامی اسباب آسایش و امنیت سالم برای آنها فراهم گردد (صالحی ۱۳۸۷). مکان معماری که حضور بانوان در آن فراوان باشد، خانواده‌ها و دیگر بانوان را به استفاده از آن فرا می‌خواند؛ د- *بهداشت*: برخورداری از بهداشت و سلامتی یکی از حقوق مسلم فردی و اجتماعی است که در دین اسلام به‌صورت تکلیف وجوبی، حرمتی، استحبابی و یا مکروهی گنجانده شده است. جامعه موفّق جامعه‌ای است که جسم و روان مردم آن سالم باشند (خراسانی ۱۳۸۵). محیط اجتماعی پاکیزه از لحاظ امور بهداشتی، سلامت اجتماعی را به همراه داشته و افراد با حضور مستمر و به‌دفعات زیاد، در آن احساس آرامش کنند؛ هـ-*زیباسازی مشروع*: تشخیص زیبایی و رفتن به دنبال زیبایی ریشه در روح دارد. «شاید علت بسیار مهم برای خلق زیبایی‌هایی که خداوند در طبیعت آفریده یا در درون انسان‌ها به ودیعه نهاده است این باشد که روح در این دنیا بدون دریافت زیبایی نمی‌تواند آرام گیرد و دوام یابد»(جعفری ۱۳۷۸، ۹۸). مکان زیبا خود جاذبی است جهت جمع نمودن مشتاقان به زیبایی مطلوب به دور خود؛ و- *جهان‌دیدگان و ناتوانان*: شریعت اسلام احترام به همنوع خود را جزء خصوصیات فردی- اجتماعی دانسته و بیشتر از همه ادیان آسمانی بر این امر تأکید می‌نماید. افراد جهان‌دیده و ناتوان نیز از افراد اجتماع مؤمنان هستند که احترام و فراهم کردن اسباب آسایش آنان بسیار از منظر اندیشه اسلامی مورد تأکید قرار گرفته است. بزرگ‌ترها در اجتماع مؤمنان همچون چراغی هستند که جمع آنان را هرروز نورانی‌تر می‌نمایند (مطهری ۱۳۷۸). فراهم آوردن عوامل و موارد حضور افراد جهان‌دیده و ناتوان علاوه بر رعایت اخلاق اجتماعی-دینی، باعث گرد هم آمدن جمعیت بیشتر و حضور صمیمی‌تر در اجتماع مؤمنین است؛ ی- *قومیّت‌ها*: قرار گرفتن قومیّت‌های مختلف در کنار هم و به وجود آمدن هم‌جواری‌های گوناگون ناشی از این برخورد، باعث ایجاد تحولات جدید و بیرون کشاندن جامعه از تکرار است (درویشی ۱۳۸۹). قومیت‌های گوناگون در کنار هم موهبت بسیار سازنده دیگری برای جامعه‌اسلامی دارد که آن ایجاد حس وحدت سازنده برای جامعه اسلامی است (مطلبی ۱۳۸۵). مکان‌های جمعی مؤمنان باید سرشار از حضور فرهنگ‌ها و قومیت‌های گوناگون باشد تا محفلی برای رقابت اجتماعی برای ابراز ماهیت افراد و همچنین تقویت اتحاد اجتماعی از منظر اندیشه اسلامی گردد (جدول ٦).

جدول۶: ویژگی‌های رفتاری در خصوص ایجاد مکان تعامل اجتماعی براساس اندیشه اسلامی.

ردیف	منبع	نصایح و نوع دید اسلام	بازخورد رفتاری	نحوه پاسخگویی فضایی	رهاورد رفتاری	تأثیر در مخاطب در مکان معماری رفتارگرا	اثر رفتاری منتج‌شده در ایجاد و تقویت تعاملات اجتماعی
۱	کلینی ۱۳۸۷، ۱۵۷	خانواده برترین جایگاه مؤمنین و محمل آرامش	حضور خانواده	تدارکات فضایی برای حضور بدون مشکل روانی- احساسی خانواده ها	احتسابات تخصیص فضاهای خانوادگی در مکان معماری	در نظر اندیشی طراحی هر فضا به مؤلفه فضای خانوادگی	ایجاد مراتب حضور حداکثری خانواده ها و تقویت تعاملات اجتماعی بین خانوادگی و فراخانوادگی
۲	طباطبائی ۱۳۷٤	ملزم کردن زندگی به سادگی و پرهیز از دروغ و ظاهر فریبنده	دوری از تجملات	ساده آرایی فضایی با تزیینات معماری نما و جداره ای ساده و مناسب	تزیینات معماری متناسب	نماپردازی ها و جداره سازی های ساده و با استفاده از مصالح هم خانواده و یکسان	ترغیب به حضور با توجه به سادگی و زیبایی برای تمامی افراد با سلایق گوناگون برآورده میشود
۳	صالحی ۱۳۸۷	تکریم جایگاه بانوان و دوری از گناه و شهوت رانی	رعایت محرمیت	حل مسأله حضور بانوان در تمامی فضاهای مکان معماری با توجه به نوع کاربری و فضای معماری	احتساب فضاهای خصوصی بانوان و تأمین کننده امنیت حضوری بانوان	فضاسازی های خاص در هر مکان معماری و محاسبات حضور برای بانوان	حضور حداکثری بانوان و تحقق اتفاقات اجتماعی بیشتر در بین آنها

ادامه جدول در صفحه

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

ردیف	منبع	نصایح و نوع دید اسلام	بازخورد رفتاری	نحوه پاسخگویی فضایی	رهاورد رفتاری	تأثیر در مخاطب در مکان معماری رفتارگرا	اثر رفتاری منتج‌شده در ایجاد و تقویت تعاملات اجتماعی
٤	خراسانی ۱۳۸۵	آراستگی ظاهر و باطن مؤمنان و زندگی آنان به پاکی و پاکیزگی	بهداشت	حل مسائل طراحی فضایی برای رعایت استانداردهای بهداشتی مکان های جمعی-عمومی	عدم طراحی پرت گوشگی-طراحی تخت و بدون معزل جمع شدن زباله	طراحی لبه جداره های تعریف شده با توجه به احتسابات تجمع زباله ها با حضور جریان های هوایی-تمهیدات خاص رعایت حضور عناصر بهداشتی و دیگر استانداردهای بهداشتی	افزایش حضور در مکان معماری به همراه کودکان خود و دعوت از دیگران با توجه به پاکی مکان معماری
٥	جعفری ۱۳۷۸، ۹۸	تقرب به زیبایی های مطلوب اما نه به بهای اسراف	زیباسازی مشروع	رعایت قواعد زیباسازی محیطی-فضایی به فراخور حال منطقه و مراجعه کننده در حد مطلوبیت	زیباسازی جداره ها و فرم های ساختمانی و تمامی فضاهای معماری بصورتی مطلوب و قاعده‌مند	احتساب به تمهیدات زیباسازی و استفاده از خطوط و الگوها و فرم های زیبا از لحاظ بصری در برخورد با تمامی عناصر و فضاهای مکان معماری	جذابیت فضایی مکان معماری زیبا برای حضور حداکثری افراد و برقراری تعاملات اجتماعی
٦	مطهری ۱۳۷۸	احترام به بزرگان و تکریم حقوق آنان و کمک به ناتوانان و جویایی از حال آنان	توجه به جهاندید گان و ناتوانان	رعایت حداکثری اصول و استانداردهای حضور معلولین و افراد ناتوان در مکان معماری	در نظرگیری مناسبات طراحی برای افراد ناتوان به صورت محتاظانه تر در تمامی فضاها	ایجاد عناصر و مرتبط کننده های فضایی-حرکتی خاص برای حضور افراد جهاندیده و ناتوان در تمامی فضاهای مکان معماری	جمعیت خاص دارای ناتوانی حرکتی و دیگر مشکلات به همراه خانواده‌ها و دیگر افراد مرتبط با آنان می توانند از حضور در مکان معماری بهره ببرند
۷	درویشی ۱۳۸۹	توجه به قوم و فرهنگ های دیگر و تقویت اتحاد مسلمین	توجه به قومیت ها	مراتب حضور تمامی قومیت ها و فرهنگ های حاضر در منطقه مکان معماری فراهم گردد	قرارگیری فضاها و عناصر و المان های قومی و فرهنگی شناسایی شده	ایجاد فضاهای خاص و عام حضور افراد فرهنگی-قومی گوناگون	جامعه آماری حاضر در فضا با حضور تمام فرهنگها و قومها بالا رفته و تعاملات قوی بین فرهنگی-قومی محقق می شود

نتیجه‌گیری

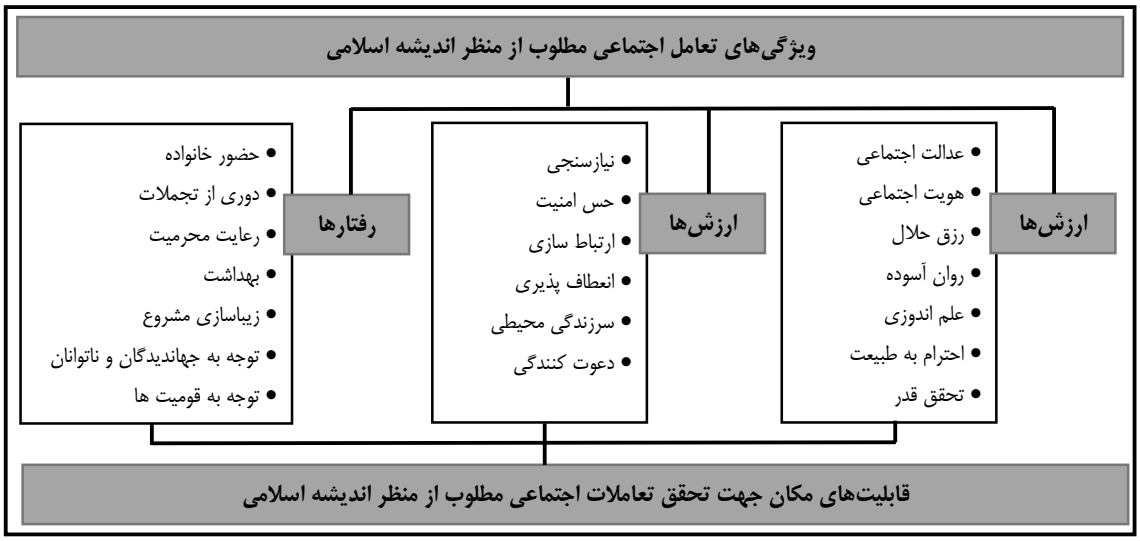
تمامی جامعه اسلامی به منزله یک خانه می‌باشد. این نظریه نمایانگر دیدگاه تکامل‌یافته و پیشرفته‌ای در برنامه‌ریزی شهری و ارتباط عضوی عناصر تشکیل‌دهنده جامعه و شهر است. نگاه اسلام در خصوص فرآیند شکل‌گیری تعامل اجتماعی بسیار جزءنگرانه نسبت به دیگر اندیشه‌ها از جمله اندیشه غرب می‌باشد. با توجه به یافته‌های پژوهش این موضوع مستخرج می‌گردد که غرب تمرکز خود را بر تعامل اجتماعی در لایه‌ی بزرگتر جامعه یعنی فضاهای اجتماعی شهری قرار داده و برای تحقق این موضوع تلاش بسیاری در جهت کشاندن افراد و حضور آنها در فضاهای جمعی شهری نموده است. تعامل اجتماعی مطلوب از لحاظ این اندیشه حاصل جمع‌شدگی افراد اجتماع حول فضاهای شهری- جمعی و تقویت ارکان اجتماعی جامعه غرب است. می‌توان نتیجه گرفت که در این خصوص توجه به پوسته تعامل اجتماعی نسبت به بَطن آن شده است.

این دیدگاه در اندیشه اسلامی متفاوت عرضه می‌شود. اسلام خانواده‌ی گسترده و هسته‌ای را اولین و مهمترین پایگاه شکل‌گیری تعامل اجتماعی معرفی نموده که از رابطه فرد با فرد در کوچک‌ترین عضو گروه جامعه (خانواده) آغاز و این روابط به‌صورت زنجیروار به همراه نصایح فراوان

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

همچون: پرورش فرزند صالح (خانواده)، احترام به پدر و مادر (خانواده)، تکریم بزرگترها (خانواده)، حفظ حقوق همسایگی (همسایگی و محله)، احترام به ریش‌سفیدان و محبت به دیگر مؤمنان (مرکز محله)، احترام به‌حق و حقوق افراد و کسب رزق حلال در کنار مؤمنان (بازار)، مشورت و شورا، انجام عمل خیر و حضور در نماز جماعت (مسجد جامع)، ولایت‌مدار بودن و پیروی از امام زمان و نایب آن (حکومت اسلامی) و در پایان تشکیل امّت اسلامی که از جمع کثیر مؤمنان تشکیل گردیده و در بطن واحد است، ادامه دارد. تمامی این نگره‌ها نیز به صورتی کاملاً جزءنگرانه با توجه به ابعاد اندیشه‌اسلامی در سه سطح *ارزش‌شناسی*، *اصول‌شناسی* و *رفتار مبنا بودن*، مورد سنجش قرار می‌گیرد. این ویژگی‌ها نیز از همان جزئی‌ترین پایگاه (*خانواده*) همچون توجه به مرکزگرایی فضای اصلی اتفاقات خانه، قرار دادن فضاهای شاه‌نشین گونه برای حضور بزرگترها، شاهراه قرار گرفتن فضای اصلی توسط دیگر فضاهای نیمه‌خصوصی، توجه به مسئله میهمان و تکریم آن و دیگر اصول معماری مکان تعامل اجتماعی که در نگاه وسیع‌تر تا فضاهای اصلی تعامل‌پذیر شهر و جامعه اسلامی با توجه به ویژگی‌های ارزش‌ها، اصول و رفتارها نمایان است، آغاز و ادامه می‌یابد. سه ویژگی اصلی مذکور، فرآیند تعامل‌پذیری بالای مکان تعامل اجتماعی اسلامی را محقق می‌گردانند. این ویژگی‌ها طی مراتبی زنجیروار و مکمل گونه، فرآیند تعامل‌پذیری و تعامل‌کنندگی جامعه اسلامی را طی روندهای مطرح‌شده در پژوهش تحقق و تحکیم می‌بخشند (نمودار ٤). شناسایی موهبتی که حاوی ارزش شناخته‌شده و برای فرد و افراد مهم جلوه نماید، سبب می‌گردد با تعمّق و اصول‌شناسی موضوع را اثبات نمایند که در انتها نتیجه‌ای عملی و رفتارمحورانه که تأثیرات این موضوع به‌شدت در معماری مکان تعاملات اجتماعی به‌صورت عملی دیده خواهد شد نسبت به تعاملات اجتماعی در حوزه معماری و شهرسازی به همراه خواهد بود.

نمودار۴: مبانی فکری مکان تعاملات اجتماعی از منظر اندیشه اسلامی

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

پی‌نوشت‌ها

1. Social Interaction
2. Mohammed Arkoun

۳. وَبالتّواضُعتَتمُّالنعْمَةُ؛ با فروتنی و خوش‌رویی، نعمت‌ها کامل می‌شود و کسی که متواضع باشد، دوستانش فراوان خواهند بود (نهج‌البلاغه ۱۳۷۹، حکمت ۲۲٤).

٤. فَاعْفوُاألاتُحبوُّنَأنْيَغْفرَاللّهُلَكُمْ؛ دیگران را عفو کنید، آیا دوست ندارید خدا شما را عفو کند (نور الثقلین ۱۳۸۳، حکمت ۵۸۳).

۵. وَألْصقْبأهْلالْوَرَعوَالصدْق؛ با پاکان و راستگویان همنشین باش و با آنها معاشرت و دوستی کن (نهج‌البلاغه ۱۳۷۹، خطبه ۱۷۲).

٦. ثَمَرَةُ التّفريط النّدامَةُ وَ ثَمَرَةُ الْحَزْم السّلامَةُ. نتیجه تفریط، پشیمانی و ثمره دوراندیشی، سلامت و رستگاری است (نهج‌البلاغه ۱۳۷۹، حکمت ۱۷۲).

۷. «به پدر و مادر، خویشاوندان و یتیمان، افراد نیازمند و همسایگان آشنا و بیگانه، همراهانتان و درراه ماندگان نیکی کنید و آنچه در دست‌های راست خود دارید ببخشید»(نساء: ۳٦).

۸. «همگی به ریسمان الهی چنگ زنید و از اختلاف و تفرقه پرهیز کنید و وحدت اجتماعی داشته باشید»(آل‌عمران: ۱۰۳).

۹. کتاب مفاتیح الحیات آیت‌الله جوادی آملی، بخش دوم، فصل تعامل مردم با نظام اسلامی، موضوع نظام اجتماعی از منظر اسلام (جوادی آملی ۱۳۹۱).

۱۰. و من آيَاته أنْ خَلَقَ لَكُم مّنْ أنفُسكُمْ أزْوَاجًا لّتَسْكُنُوا إلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً إنَّ فى ذَلكَ لَآيَاتٍ لّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (روم: ۲۱). پروردگار برای بشر از جنس خودش جفتی قرارداد تا مسئله توالد و تناسل صورت بگیرد و آنها را به گونه‌ای آفرید که هر یک به تنهایی ناقص و محتاج به دیگری باشد، همین رحمت و محبت موجب می‌شود که زن و مرد هر دو به واسطه ضعف و کوچکی و عجز فرزندانشان آنها را حمایت کرده و در حفظ و تربیت آنها بکوشند، نظیر همین مودت و رحمت در اجتماع بزرگ شهری و در میان افراد جامعه مشاهده می‌شود که در اثر آن افراد جامعه در حفظ و حراست از یکدیگر کوشا و آن را وظیفه خود دانند (طباطبائی ۱۳۷٤).

۱۱. يَا أيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا قُوا أنْفُسَكُمْ وَأهْليكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحجَارَةُ عَلَيْهَا مَلائكَةٌ غلاظٌ شدَادٌ لا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (تحریم: ٦). خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌ها است نگه دارید آتشی که فرشتگانی بر آن گمارده شده که خشن و سخت‌گیرند و هرگز فرمان خدا را مخالفت نمی‌کنند و آنچه را فرمان داده‌شده‌اند (به‌طور کامل) اجرا می‌نمایند، خانواده همانا محمل شما به عروج الهی است (مکارم شیرازی ۱۳۸۰).

۱۲. بر اساس قوانین و اصول اسلامی مستخرج شده از قرآن و روایات اسلامی و با توجه به اصول معرفی‌شده در کتاب المقدمه ابن خلدون.

۱۳. مَن حَسُنَ برُّهُ بأهله زادَ اللّهُ فی عُمره.

فهرست منابع

قرآن کریم.

اسفندیاری، محمد. ۱۳۷۵. عرفان، عدالت و آزادی. *خردادنامه همشهری* ش.١٦.

ابن‌خلدون، عبدالرحمن بن محمد. ۱۳۷۵. *فلسفه تاریخ*. ترجمه مجید مسعودی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

البلخاری، محمدبن اسماعیل. ١٩٦٠ .*کنزالاعمال*. جلد شانزدهم. مصر: انتشارات تاریخ کبیر.

بمانیان، محمدرضا .۱۳۹۱ .بررسی اصول زیبایی‌شناسی در معماری خانه‌های سنتی ایرانی نمونه موردی: خانه‌های تاریخی شهر قزوین .اولین همایش ملی اندیشه‌ها و فناوری‌های نو در معماری.

بمانیان، محمدرضا و هانیه اخوت و فرنینا الماسی .۱۳۸۹. *معماری و شهرسازی سنتی در کشورهای اسلامی*. تهران: طحان.

بهزادفر، مصطفی و ارسلان طهماسبی .۱۳۹۲. شناسایی و ارزیابی مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تعاملات اجتماعی. *باغ نظر*۱۰(۲۵): ۲۸-۱۷.

بیانکا، استفانو. ۱۹۸۱. *باززنده سازی یک کلانشهر تاریخی*. ترجمه سعیده محتشم. تهران: انتشارات موسسه علمی فرهنگی فضا.

بروجردی، سیدحسین. ١٣٦٦. *توضیح المسائل*. ترجمه سید محمد جواد موسوی. تهران: انتشارات کتابچی.

پورجعفر، محمدرضا و هادی محمودی نژاد .۱۳۸۸ .*طراحی شهری و سرمایه‌های اجتماعی*. تهران :طحان.

تسخیری، محمدعلی. ١٣٨٤. *درباره وحدت و تقریب مذاهب اسلامی*. ترجمه محمد مقدس. تهران: انتشارات مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.

تمیمی آمدی، عبدالواحدبن محمد. ۱۳۸۳. *غرر الحکم و درر الکلم*. ترجمه مهدی رجایی. قم: انتشارات دارالکتاب اسلامی.

حمزه نژاد، مهدی و زهرا صدریان. ۱۳۹۳. اصول طراحی خانه از منظر اسلامی و الگوهای کاربردی معاصر. *پژوهش‌های معماری اسلامی*۱(٤).

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

حویزی، عبد علی بم جمعه. ۱۳۸۳. *نورالثقلین*. ترجمه سیدهاشم رسولی محلاتی. قم: انتشارات دارالتفسیر.

جعفری، محمدتقی .۱۳۷۸ .*زیبایی هنر از دیدگاه اسلام*. تهران :پیام نو.

جمات مژده، محمد. ۱۳٦۹. *سنگ تیغار*. تهران: انتشارات ایلاف.

جوادی آملی، عبدالله .۱۳۹۱ .*مفاتیح الحیات*. ترجمه محمدحسین فلاح زاده، یدالله مقدسی، سید کمال‌الدین عمادی و جعفر آریانی .قم :انتشارات اسراء.

خراسانی، محمدجواد. ۱۳۸۵. *تلخیص النحو*. تهران: نشر اهل بیت (ص).

دانشگر مقدم، گلرخ، سید حسین بحرینی و علیرضا عینی فر. ۱۳۹۰ .تحلیل اجتماع‌پذیری محیط کالبدی متأثر از ادراک طبیعت در محیط انسان ساخت. *نشریه هنرهای زیبا*۳(٤٥): ۳٦-۲۵.

دولتی، غزاله و هاله حسینی اکبر نژاد، ۱۳۸۸ .*بررسی مبانی فلسفی، اخلاقی، کلامی و آثار علمی فمینیسم*. تهران :معارف.

درویشی، فرهاد. ۱۳۸۹. قومیت‌ها و همبستگی ملی در جمهوری اسلامی ایران. *مجله مطالعات انقلاب اسلامی* ش.۲۰.

روح‌افزا، فرشته .۱۳۹۲. مقایسه خانواده در اسلام و غرب .سومین نشست اندیشه‌های راهبردی زن و خانواده.

صالحی، سید رضا. ۱۳۸۷. *مدیریت و سرمایه اجتماعی*. تهران: گروه پژوهشی مطالعات بین‌الملل.

طبرسی، شیخ حسن .۱۳۷۰ .*مکارم الاخلاق*. قم :شریف رضی.

طباطبائی، سیدجواد. ۱۳۷٤. *تعالیم اسلام*. قم: انتشارات تابان.

ـــــ . ۱۳۷٤. *تفسیر المیزان*. قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

عبدالستار عثمان، محمد .۱۳۷٦ .*مدینه اسلامی*. ترجمه علی چراغی .تهران :امیرکبیر.

علیخانی، ساناز. ۱۳۹۲. بررسی راهکارهای معماری پایدار . کنفرانس ملی شهرسازی، مدیریت شهری و توسعه پایدار. تهران: موسسه ایرانیان، انجمن معماری ایران.

سلطانزاده، حسین. ۱۳۸۳. *تاریخ مختصر شهر و شهرنشینی در ایران*. تهران : انتشارات چهارطاق.

سیدرضی، ابوالحسن بن الحسین. ۱۳۷۸. *نهج البلاغه*. ترجمه محمدتقی جعفری. تهران : انتشارات نور.

شریعتی، علی. ۱۳۸۲. *بازگشت*. تهران: انتشارات قلم.

شرف‌الدین خراسانی، محمد. ۱۳۷۸. *اسلام: پژوهشی تاریخی و فرهنگی*. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

فاضلی، نعمت الله. ۱۳۸۷. *فرهنگ و شهر*. تهران: انتشارات تیسا.

قمی، علی بن ابراهیم. ۱۳٦۳.*تفسیر القمی*. ترجمه طیب موسوی جزایری. قم : انتشارات دارالکتاب.

کلینی، محمدبن یعقوب. ۱۳۸۷. *اصول کافی*. ترجمه سید جواد مصطفوی. تهران : انتشارات علمی و اسلامی.

محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی، ابوجعفر .۱۳۷٦ .*من لا یحضره الفقیه*، جلد چهارم. قم :دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

مرتضی، هشام .۱۳۸۹ .*معماری و شهرسازی سنتی در کشورهای اسلامی*. ترجمه محمدرضا بمانیان، هانیه اخوت و نینا الماسی‌فر .تهران :هله و طحان.

مشکینی، علی. ۱۳٦٦. *المواعظ العددیة*. ترجمه محمدبن‌حسن حسینی‌عاملی. قم : انتشارات طلیعه نور.

مجلسی، محمدتقی. ۱۳۷٦. *بحارالانوار*. ترجمه محمدتقی آقا نجفی اصفهانی. قم: انتشارات علوم فقهی.

مطهری، مرتضی. ۱۳۷۲.*جامعه و تاریخ*. تهران: انتشارات صدرا.

ـــــ .۱۳۷۵. *آشنایی با قرآن*. جلد ۳. تهران: انتشارات صدرا.

ـــــ . ۱۳۷۸. *آشنایی با قرآن*. جلد ۸ تهران: انتشارات صدرا.

ـــــ . ۱۳۷٤. *آشنایی با قرآن*. جلد ۵. تهران : انتشارات صدرا.

ـــــ .۱۳۷٤. *مجموعه آثار*. تهران: انتشارات صدرا.

ـــــ . ۱۳۵۷. *فلسفه تاریخ*. تهران: انتشارات نی.

مطلبی، قاسم. ۱۳۸۵. رویکردی انسانی به شکل‌دهی فضاهای شهری. *نشریه هنرهای زیبا* ش.۲۷: ٦۷-۵٦.

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

مصباح یزدی، محمدتقی. ۱۳۹۱. *جامعه و تاریخ از نگاه قرآن*. قم: انتشارات مؤسسه پژوهشی امام خمینی (قدس سره).

ـــــ . ۱۳٦٦. *آموزش فلسفه*. تهران: انتشارات چاپ و نشر بین‌الملل.

میرزایی، علی‌اکبر. ۱۳۸٦. *نهج الفصاحه (کلمات قصار رسول اکرم)*. قم: چاف.

مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۹۰. *مفاهیم تحریف‌شده*. مهدی دربانی. قم: نی.

ـــــ . ۱۳۸۰. *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

ناری قمی، مسعود و محمدجواد عباس‌زاده .۱۳۹۳. میهمان در خانه، یک بررسی تطبیقی میان ایران و غرب در آستانه دوران مدرن. *پژوهش‌های معماری اسلامی* ۱(۳): ۱۰۹-۹۳.

نقره‌کار، عبدالحمید، مهدی حمزه‌نژاد و صدیقه معین‌مهر. ۱۳۹۲. راهبردهای تقویت تعاملات انسانی در طراحی محیط زندگی از منظر اسلامی. *فصلنامه مطالعات شهری* ش.۷: ٤۷-۳۱.

نقره‌کار، عبدالحمید، محمدمنان رئیسی.۱۳۹۳. ارزیابی هندسه فضایی مساجد معاصر تهران با استفاده از تحلیل مضمونی متون دینی. *پژوهش‌های معماری اسلامی* ۱(٤): ٤٥-۳۸.

نقی‌زاده، محمد. ۱۳۸۷. *تحلیل و طراحی فضای شهری*. تهران: انتشارات علمی جهاد دانشگاهی.

نصر، سیدحسین. ۱۳۹۱. *نیاز به علم مقدس*. ترجمه حسن میانداری. تهران: انتشارات موسسه فرهنگی طه.

نهج البلاغه .۱۳۷۹.گردآوری سید رضی ترجمه و حواشی محمد دشتی. قم : انتشارات ظهور.

هاشم‌پور، پریسا و محمدعلی کی نژاد. ۱۳۹۱. ارتقاء کیفی خانه با عنصر خیرخواهی .*مسکن و محیط روستا* ۳۱(۱٤۰): ۲۸-۱۳.

هیل، درک و گرابر اولگ. ۱۳۷۵. *معماری و تزیینات اسلامی*. ترجمه مهرداد وحدتی دانشمند. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

The Foundations of the Formation of Social Interaction Places Based on Islamic Thought

Ahad Nejad Ebrahimi[1*], Minou Gharabaglou[2], Amir Hossein Farshchian[3]

1. Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.
2. Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.
3. Ph.D. Candidate in Islamic Architecture, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

In its conceptual meaning, Social Interaction, as a means of connecting individuals in a society, is defined differently in the realm of Sociology. In this respect, the effective status of social interactions in the formation of proper social relations is shown in Architecture. The benefits of this status include cooperation to achieve active-public profit and its results, the development of participation, trust and cohesion in the society, and the improvement of relations between people and groups. Social interaction in western notion is bound to public places in the society, the reason why public places such as streets, recreation centers, and other urban architectures are paid a lot of attention. The definition of social interaction in western architecture is in line with an urban public place which has resulted in different attitudes in the formation and architecture of such places, compared to Islamic thought.

The principles of designing social interaction places in architecture apply to issues like the formation of the place, the values which complement the lives of people in Islamic cities and the special functional-behavioral codes that assess the degree of success in consensus around Islamic thought. The understanding of values and concepts derived from Islamic thought in order to achieve a basic understanding which, in the end, leads to action is among the principles of social interaction place in Islamic thought. First the values are introduced to and accepted by the society. Then, these values are assessed on the basis of religious codes that are spread in communities, and, finally, converted into behaviour on the part of the people. Western thought focuses on social interaction in a larger layer of the society that is social spaces and, to achieve this, tries to attract people to such spaces. A proper social interaction in this doctrine is the result of the congregation of people in public urban spaces.

Islam introduces the family as the first and most important basis for the formation of social interaction, where this interaction starts from individual members of the family and gradually spreads towards the society. Notions such as Axiology, Ethology, family events, special spaces for the elderly, the adjacency of the main space with semi-private spaces, guest issues, and other principles of social interaction spaces are evident in Islamic society. In a hierarchically complementing fashion, these principles stabilize the process of interaction in Islamic society through special social procedures. The architectural place of a Muslim architect attempts to reach Islamic values in social interactions and solid relationships of the people in the society. Islamic city shelters its members by a constructive and pleasant concept called social interactions.

Keywords: Islamic Thought, Social Interaction, Places of Social Interaction, Social Interaction Features.

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

* Corresponding Author. E-mail: mmesine@yahoo.com

In the Name of God

Firooze Islam—Journal of Research on Islamic Architecture and Urbanism

Biannual Journal
Vol.2 No.3 Fall/Winter 2016-17
ISSN: 2383-0247

License holder:	Tabriz Islamic Art University
Managing Director:	Prof. Dr. Keynejad. Mohammad Ali
Chief Editor:	Dr. Pirbabaei. Mohammad Taghi
Co-Editor:	Dr. Nejad Ebrahimi. Ahad
Editorial Board:	Prof. Dr. Bemanian. Mohammad Reza (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tarbiat Modarres University) Dr. Pirbabaei. Mohammad Taghi (Associate professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University) Prof. Dr. Chenaghlou. Mohammad Reza (Professor of Civil Engineering Faculty, Sahand University Of Technology) Prof. Dr. Hojjat. Isa (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tehran University) Prof. Dr. Keynejad. Mohammad Ali (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University) Prof. Dr. Mohammad Moradi. Asghar (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Iran University of Science & Technology) Dr. Mirgholami. Morteza (Assistant Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University) Prof. Dr. Nadimi. Hamid (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Shahid Beheshti University) Dr. Nejad Ebrahimi. Ahad (Assistant Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University)
Internal Affairs Manager:	Dr. Gharehbaglou.Minou (Assistant Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University)
Executive Directors:	Eng. Hamze Pirbabaei, Eng. Zahra Alinam
Scientific Advisers:	Dr. Bahram Ajorlou, Dr. Maziar Asefi, Dr. Azita Balali Oskuei, Dr. Morteza Pourmohammadi, Dr. Hasan Sajjadzade, Dr. Farzin Haghparast, Dr. Yaser Shahbazi, Dr. Abbas Ghaffari, Dr. Islam Karami, Dr. Mahdi Mohammadzadeh, Dr. Leila Medghalchi, Dr. Ayda Maleki, Eng. Mahdi Narangi, Dr. Masoud Nari Ghomi, Dr. Masoud Wahdattalab, , Dr. Ali Vandshoari, Dr. Parisa Hashempour
Persian Editor:	Hamideh Hormati (Assistant Professor of Tabriz Islamic Art University)
English Editor:	Kazem Pouralvar (Lecturer of Tabriz Islamic Art University)

Address:	Faculty of Architecture & Urbanism - Tabriz Islamic Art University - Mosalla St - Maghsoudie St - Saat Sq. - Tabriz
Tel:	041-35541813
Web site:	Firooze-islam.ir
E-Mail:	firooze.islam@tabriziau.ac.ir

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]

Tabriz Islamic Art university
1999
Faculty Of Architecture & Urbanism

FIROOZE ISLAM
Journal of Research on Islamic Architecture & Urbanism
3
ISSN: 2383-0247 Vol. 2 , Fall 2016 / Winter 2017

The Comparison of two Holistic View-points in Architecture before and after Modern era: Humoral approach and Salingaros theory
MajidHeydari Delgarm, Mohammad Reza Bemanian, Mojtaba Ansari

Evolution of the Perception of Meaning of Imam Reza Shrine over Time
Qasem Motalebi, Fereshteh Eslami, Sorayya Taheri, Somayye Gordi Takhti, Amin Mahdavi

Architecture in the Paintings of Herat School
Mehdi Mohammadzadeh, Maryam Mesineh ASL

The Foundations of the Formation of Social Interactions Places Based on Islamic Thought
Ahad Nejad Ebrahimi, Minou Gharabaglou, Amir Hossein Farshchian

A Comparison of Traditional Knot and Contemporary Islamic Patterns; Focusing on Their Applications in Contemporary Architecture
Yahya Nourian, Mohammad Hossein Kasraei

The Recognition of the Impact of Occupation and Social Class of Muslim Owners of Qajari Houses of Bushehr on Shaping the Privacy Hierarchy of the Entrance Space
NedaNaseri, KouroshMomeni, Mohammad Amir Kakizadeh, BehzadVasiq

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.47]